

# Isnen og flyden

Oleg Koefoed (OK) – ph.d., aktionsfilosof

*Kreativitet er ikke en ø, der flyder af sted på sit eget hav. Hvad den end er – og den kan antage uendeligt mange former – er den altid stærkt afhængig af den virkelighed, som den opstår og lander i. Igennem syv små tableauer vil jeg undersøge forholdet mellem kreativiteten og en anden tung travet, dannelsen. Det er der sikkert rigtig mange bud på. Dette er ingen løsning eller forløsning for de mange, men en forsigtig afprøvning af en måde at forbinde kreativitet og dannelse. Så det kan bære. Så vi kan mærke, når det isner og når det flyder.*

## Om isnen og fugle

Isen har lagt sig tyk på de københavnske søer. På overfladen samles fugle og står, lader sig bære på det, der før var vand og lod dem flyde. De skutter sig lidt, eller finder frem til vågerne og flyder, på tværs af arter og andre forskelle, indtil isen tør og systemet udvider sig igen. Menneskene samles og leger, isens fasthed inviterer til en dans. Som fuglene lever de på rørte vande, der med jævne mellemrum skifter tilstand, bliver fastere, vildere, mere flydende, livgivende. Eller kvælende. Ligesom fuglene søger menneskene sammen for at finde føde, eller angriber hinanden i flok eller par for at erobre og fastholde territorier. De har evnerne til at flyve, men gør det ikke altid. Fuglene er klodsede på land, menneskene er det i luften. Begge har fundet måder at leve med vand. På det sidste med nye, urovækkende horisonter i udsigt. Den store forskel er formentlig i det, som Aristoteles kaldte menneskets potentialitet: de kan lade være med at kunne. De kan svinge eller forlade vores skæbne. Men også i det, man kan kalde virtualitet: menneskene kan være det, som de *ikke* er. Det er fordi de kan det, at de kan skabe. Potentialiteten alene ville ikke gøre det, den ville aldrig kunne give plads til andet end den instrumentale skabelse. At skabe for at opnå et formål. At give sin bærer mulighed for selv at kunne (og dermed også *kunne* lade være). Potentialiteten hænger nært sammen med det strategiske. Særligt efter et par hundrede års intens udvikling af vækststrategier. De kombinerer det strategiske, kampen, konkurrencen, terrænvalget og forsvaret af territoriet, med markedets bud om bevægelighed, aggressivitet, nysgerrighed og positionering.

## Kritisk og kreativ masse

En tanke, jeg har arbejdet meget med for tiden er teorien om hvornår en masse når sit kritiske punkt. Masser som is og vand bliver ikke langsomt og gradvis til is. Det sker brat, lige pludselig. Der går selvfølgelig lang tid inden punktet nås. At sige at det er en pludselig begivenhed når vand

bliver til is, er lidt misvisende. Det, der er pludseligt, er selve overgangen fra en tilstand til en anden. Her kommer ligheden med kreativitet. Som jeg har oplevet det, er det noget lignende der sker, når en 'tankemasse' bliver kreativ. Massen går fra en tilstand af en form for summen, med momenter af højere koncentration og spændinger mellem forskelligrettede impulser, til 'pludselig' at samle sig om et punkt, eller et felt, hvor stemtheden er en helt anden. Det er herfra, alle eller mange i et rum kan mærke noget strømme til dem, så de pludselig får en anden inspiration, en anden kombination af tanker, end de havde øjeblikket forinden. De fleste, der har prøvet at sidde i en situation som den jeg beskriver her, kender følelsen af den intuitive gnist der kan ramme en hel gruppe mennesker på én gang. Det føles magisk, som et lille mirakel. Men snarere end trolddom og overtro vil jeg sammenligne det med fysiske eller biologiske komplekse processer. Den slags processer, man oplever i åbne systemer. Nu standser vores forståelse af kollektiv intuition eller kreativitet ikke dér. Der er niveauer af tankevirke på spil, der (formentlig) ikke finder sted mellem biller, klippeformationer eller rodnet. Jeg tror bare det er en god idé at sætte farten ned og se mere på de små begivenheder og forvandlinger, for bedre at kunne forstå de store og forstå, hvornår de afgørende momenter sætter ind.

### **Climate Justice Apathy – is uden flow**

Da isen begyndte at danne sig, i december, fandt et topmøde sted i København. I dagene op til var der hektisk aktivitet mange steder – mange tusinder fandt sammen for at give deres bekymringer, uro, håb eller frustration stemme. I en nedlagt fabriksbygning på Nørrebro arbejdede et internationalt hold af frivillige i ugevis på at samle "stridscykler". Blot for at se dem blive konfiskeret (ikke uventet) aftenen inden de skulle anvendes. For mange var netop striden, konflikten, opgøret og de uundgåelige positioneringer der følger med, horisonten for deres aktiviteter. Kløfterne mellem de ledende politikere, erhvervsfolk og eksperter og resten af befolkningen var som oftest uoverstigelige. Kløfterne og deres følgevirkninger var afgørende for at bremse den kreativitet, som situationen skriger på: politisk, økonomisk, kulturel, videnskabelig, teknologisk – og ikke mindst på tværs af alle disciplinerne. Den 16. december forsøgte tusinder at skabe et "alternativt topmøde", hvor NGO'er fra Bella Centret skulle mødes med aktivister i et midlertidigt "ingenmandsland". Ikke bare retorikken, men også tankerne var gennemsyret af skyttegravskrigens logik. Oprørene druknede i protestaktioner, der igen druknede i et politi med knusende overmagt. Opgørene udeblev, kreativiteten visnede inden den havde nået at vise sit ansigt for alvor. Ser man efter en gang til, var det måske *dannelsen*, der udeblev. Dermed reduceres kreativiteten til det virtuose, en flakken på stedet, eller et råb om hjælp. Kreativiteten folder sig først ud under visse, ikke helt entydige betingelser. Når de ikke er opfyldt, vil jeg snarere betragte det som skabelse, som handlen (som sådan), som indgreb, men ikke som *transformation*. Det kreative er en begivenhed, der er tæt forbundet med dannelsen og dermed med

transformationen. De mange protester under COP15 byggede på *håb* om kreative spring. Men de indeholdt ikke rammerne, der kunne give plads til dannelsens mikrorevolution og dermed plads til kreativiteten.

### Dannelsens mikrorevolution: pilgrimsflyden

På en bjergskråning i det nordlige Spanien<sup>i</sup> går blandt mange andre en håndfuld unge mænd, en filosof, en virksomhedsleder og en jægersoldat. De er på vej til Santiago de Compostela, pilgrimsbyen. Ikke på en egentlig pilgrimsrejse, men på en iscenesat vandring, der retter sig mod flere operationelle formål. Vandringens katarsiske karakter er særligt fremtrædende på netop den strækning, hvor så mange før har gået på vej mod en oplevelse af religiøs renselse. Samtidig er adskillige konflikter i spil: mellem drengene og direktøren, som kun vil have noget at gøre med dem, hvis de lader sig skole, lader sig manipulere. Mellem direktøren og filosofen, hvor en række spændinger venter på at blive udløst. De forskellige konflikter fletter sig ind i forholdet til bjerget, til stien. Stedet spiller med, historien er en levende medvirkende i kronotopens<sup>ii</sup> formning.

Tiden spiller naturligvis også med, virker ind på de vandrende. Der er tale om en dannelsesrejse i ordets næsten klassiske betydning: det er en formning, der forventes af de unge drenge. Men selv i en sådan situation, kan dannelsen alligevel finde sted. Der blev også grebet ind med andre mål. Undervejs på de 100 kilometer er der formentlig adskillige momenter hvor der sker et skift, en transformation. De momenter er kendetegnet ved at kontrollen er svækket. Der er ikke nogen strategisk eller taktisk instans der kan fastholde udviklingen lige netop dér. Alt er næppe muligt, men i et glimt eller endda flere glimt, virker muligheden uendelig. I det samme glimt er umuligheden tydeligst, den viser sig også gennem det uendelige. Begge dele er nødvendige dele af dannelsens bevægelse. De viser sig for de unge vandrere undervejs, mellem frustrationer, afvisning og gradvis forskydning af tankefigurer og følelser. På en afgørende morgen installerer filosofen en meditation. Drengene er forvirrede, udfører den – og rystes, åbnes, åbner sig, vinder pludselig situationen. Ikke som performere (for en gangs skyld), men som deltagere. Som tankebevægelser, der har været trukket ind i en halv times uventet spændingsløshed. Det forandrer deres tilgang, deres holdninger.

De unge vandrere og direktøren kommer helskindet frem og dannelsens revolution glider på et eller andet tidspunkt over i hverdag igen. Vi kan ikke efterfølgende vide, om den fik nok plads undervejs. Dannelsen opstår i netop de rammer, som den kan bryde igennem og vokse videre fra. Den opstår for det meste kollektivt, som en følge af omstændigheder som gælder for alle tilstedeværende i en given sammenhæng. Hvordan den virker ind på den enkelte er igen overladt til de betingelser, som stiller sig mellem individet og dets omgivelser.

Jeg har andetsteds beskrevet dannelsen som en "mikrorevolutionær begivenhed"<sup>iii</sup>, til forskel fra uddannelsens serier af genkendelse. Dannelsen er ikke bare en *formation* eller *Bildung*, altså en formgivning. Den er en *transformation*, altså en bevægelse igennem formningen. Hvor uddannelsen kan nøjes med at forme viden i sine subjekter, kan dannelsen ikke stoppe dér. Den må tilbyde og frembringe begivenheder, hvor subjekterne kan bryde igennem det givne og blive bragt i forbindelse med et udenfor, der er, selv om det ikke er. Et virtuelt udenfor-indenfor, det er indenfor og udenfor på samme tid. Leibniz talte om den monadiske forbindelse mellem verden udenfor og sjælens kammer. Men hans monade er lukket, det er der ingen grund til at tro at vi er. Tanken er åben, permeabel, gøres spændstig af verdens prægning af den. Andre har talt om et holistisk eller holografisk princip.

Det, der interesserer mig, er forholdet mellem den forbindelse og kreativitet. Hvis verden er til stede i os, er den det vel hele tiden, som en betingelse for det, der ellers ville blive set som ikke-lokal kausalitet. Men det er først i dannelsens transformativ begivenhed, at den træder frem for subjektet – og det måske kun i glimt. Det er et øjeblik, der minder om åbenbaringen eller illuminationen. For den klassiske pilgrim, eller for Ibn' Arabi, er det Gud, der trænger op i bevidstheden indefra. For den moderne/postmoderne pilgrim er det verden, bjerget og begivenheden, der opfylder ham – og samtidig er det Allah som kulturel figur. Dannelsen er blevet virtualiseret og er dermed på én gang kreativ og revolutionær i en ny potens: den kan give plads til både Gud og ikke-Gud. Så er det op til mennesket at tage den til sig, at lade sig gennemtrænge. Det er måske lige svært for en "kriminell" vandrør som det er for en "disciplineret" direktør.

### **Dannelsens kreativitet – flydende is**

Forbindelsen mellem kreativitet og dannelse tegner sig lige så svagt. Det er måske kun gennem dannelsen at der overhovedet kan opstå kreativitet. Dannelsen er den begivenhed, der ved at ryste alle udefrakommende betingelser sammen i en ny spændingszone installerer sig som en mikrorevolutionær vulkan. Den vulkan kan have mange virkninger. Den kan splintre selvet og føre til kaos. Men den kan også føre til en oplevelse for dem, der lever i den, af at det pludselig regner med muligheder. Den kan virke med forskellig styrke og dermed ind imellem slet ikke føre til noget afhængig af modstanden. Uden den er kreativiteten til gengæld reduceret til virtuositet, den leg med subjektet, som vi ser når fodboldspilleren dribler til publikums jubel når violinisten fortryller i en sublim fortolkning, når den kreative agent ryster reklame ideer ud af ærmet der forfører kunder og forbrugere. Virtuositet er en tryghedsskaber. Den giver os et sug af glæde, et gys af fryd, men uden at etablere det spændingsfrie rum, hvor reglerne suspenderes og alt sættes ud.

Derfor er kreativitet gennem dannelse et moment, hvor der ikke længere er nogen modsætninger, eller antagonismer. Vil det så sige, at den er bedre, at den skal prises for sin etiske eller moralske

karakter? At vi bare skal overlade verden til kreativiteten, så vil det hele blive bedre? Altså ikke bare mere effektivt eller konkurrencedygtigt, men *bedre*. Svaret er nej. Kreativitet gør ikke verden til et bedre sted i den betydning. Heller ikke gennem dannelsens mikrorevolutionære ramme. Vi har ingen garanti for at den fører til de rette valg eller til sikre forbindelser. Dannelsens kreative begivenhed viser os hen mod en begivenhed, hvor mulighederne ændrer karakter og i yderste instans åbner for skabelsen af nye verdener.

I og med at det sker, vil det også indebære store udfordringer af de identiteter der cirkulerer i nærheden af dannelsesbegivenheden. Ser vi bare på de to eksempler, jeg har nævnt her, vandrerne og demonstranterne, så rummer de forskellige momenter der kan virke lammende på kreativiteten. Forskellen på de to synes at være, på et overfladisk niveau i hvert fald, den rolle som undtagelsestilstanden (suspensionen) spiller i de to. For demonstranterne er undtagelsestilstanden en betingelse, de ikke unddrager sig og ikke får mulighed for at unddrage sig. Måske er den egentlig slet ikke nogen suspension, altså en *ud-sættelse*. Den er en indsættelse, af en bestemt og overdetermineret orden – og selv om den orden synes at suspendere nogle parters rettigheder, så er det ikke det afgørende moment. Det kan det være ud fra et retsligt perspektiv, set fra retfærdighedens vinkel. Men i forhold til kreativiteten er det mere interessant, at der skabes en genkendelig orden. Og at ingen fraviger de betingelser, den koreografering af det sociale, som en sådan genkendelig orden har skabt.

Hermed er det et spørgsmål om magt og hvordan den forvaltes, der afgør om deltagerne formår at udsætte begivenhedens orden og indsætte en gensidig suspension. I det andet tilfælde, for vandrerne, er det afgørende at der er flere poler til stede som påvirker situationen og dens forløb. Filosofen har fået anbragt sig som en instans, der hverken hører hjemme i den ene eller den anden position, men kan bevæge sig imellem dem og flere andre. Dernæst er der skabt en generel ramme, hvor magten ikke kan komme til at lukke situationen tilstrækkelig hurtigt, simpelt hen fordi der er for langt til der hvor den har sit kraftcentrum. Den kan jo vende tilbage med fornyet kraft siden hen, men i situationen er der tid og rum til en vigtig, transformerende bevægelse. Det er den, jeg kalder den sustensive samtale. Med den kan jeg afslutte min refleksion.

### Den sustensive samtale – isnen af vand

Alt det her kalder på et meget opmærksomt lederskab. Måske er det ikke et lederskab i den forstand, vi for det meste taler om det, som noget der hører til nogle bestemte menneskers virke. Snarere er det et lederskab i form af at lade samtalerne lede. Det kalder på åbenhed, handlekraft, sustensivitet og insisteren. Men først til samtalen. En samtale består, som Maurice Blanchot fortalte engang, af afbrydelser<sup>iv</sup>. Eller af indgreb, om man vil. Hvert indgreb kommer langvejs fra, bevæger sig ind i situationen gennem dens aktører og etablerer en forskydning af feltet imellem dem. Det felt, der så bliver til, bygger på den spænding, der er opstået mellem

aktørerne og alle de historier, de har med sig, men også den kronotop, der skabes omkring dem og imellem dem. Den kan sammenlignes med et økosystem, som for at trives skal bevæge sig et sted mellem balance og ubalance. Det er ikke ligegyldigt, hvad der sker i økosystemet. De handlinger, der bliver udført, kan både ødelægge økosystemets liv og reducere det til et simpelt sted. Og det kan, uden at ødelægge systemet, ødelægge mulighederne for liv for en eller flere aktører i systemet.

Økosystemet kan omvendt også befinde sig indenfor et interval, hvor der er mange muligheder til stede for at nyt liv kan opstå og det eksisterende liv kan bevares. Ser vi nu på økosystemet som en samtale, så trækker vi både økologi og økonomi ind i billedet. Samtalen kan tillade de talende at deltage i såvel den nuværende som den fremtidige samtale. Den giver plads til talen selv, men også til de talende. Den må forholde sig til en kontekst, noget udenfor dens egen tale, det som samtalen handler om. Og den forholder sig altid til sig selv, idet den som sprog og interaktion også altid sætter en normativitet og en ontologi, selv om den ikke nødvendigvis handler eksplicit om dem. Dannelsens kreativitet bygger altid på en samtale – der er aldrig kun én part involveret. Samtidig bevæger den sig gennem såvel samtalen som de samtalende. Den indeholder et element af hensynsløs tilblivelse, der kniber sig frem mellem eksistenser og identiteter. En sårbar bevægelse, dog, som ikke kan ret meget andet end hvad magtens organisering af skabelse tillader at komme frem. Indtil et vist punkt, altså.

Det kritiske punkt, hvor der opstår en ny situation ud af den gamle og hvor dannelsen har fået så godt fat i livet på aktørerne, at den ikke længere kan holdes tilbage. Hvad er det, der gør forskellen på om netop det punkt opstår eller ej? Det kunne være overgivelse. Dermed ville begivenhedens mulighed for dannelse handle om en dynamisk balance mellem selvkraft, ledelse og overgivelse. De deltagende er nødt til gensidigt at overgive en del af deres autonomi og ret til situationen, til begivenhedens mulighed, hvis der skal være mulighed for dannelse. Og det er nødt til på en eller anden måde at være gensidigt, da der ellers kun vil være tale om disciplinering af den ene part. Det er i og for sig en ret usædvanlig situation, da de fleste mennesker (i vores del af verden ikke mindst) lever under meget skrap selvkontrol. Det, som stoikerne kaldte enkrateia, selvdannelsen/selvbemestringen, er så udbredt som horisont, at det kan være svært at acceptere overgivelsen ret længe ad gangen. Vel at mærke fra en anden part eller flere, som også overgiver den. For hvem er så i kontrol?

Man kunne godt sige, at det mest af alt sker når kærlighed bliver den dominerende kraft i en begivenhed. Kærlighed ser vi hos de unge vandrere, der overgiver sig til bjerget og vandringen, men også til deres medrejsende. Vi ser det hos filosofen – og i glimt har det vel også været til stede hos de øvrige medvirkende. Den viser sig som en suspension af det strategiske hos lederen. Og den varer ikke nødvendigvis ret længe. Vi ser den slet ikke i "samtalen" mellem demonstranterne og politiet. Måske mellem nogle af demonstranterne, da de skaber deres kunstværker forud for eventen. Men her kunne man måske spørge, om den dominerende kraft

alligevel var konflikten, for hvilken kærligheden blev en tjener. I Blanchots skønne lille tekst<sup>vi</sup> om venten og glemsel kredser de to medvirkende om deres venten på en kærlighed der aldrig indtræder. På den måde kan der oven i købet skabes en forestilling om en horisont baseret på kærlighed. Og så alligevel sker det ikke, fordi der er andre kræfter der modvirker dens opkomst og modvirker overgivelsen. Kærligheden kommer måske mest af alt til udtryk i det simple spørgsmål: Hvad kan du nå at give verden før du går under?

### **Afrunding: at sanse vandets stivnen og isens smelten**

Nu tilbage til de fire krav til lederskabet. For her nærmer vi os en af kernerne i det, der bærer dannelsens kreativitet: det er ikke bare en simpel leg med skabelse af gode ideer. Det handler om at omforme og ombygge verdener – og der er potentielt kolossale risici forbundet med den. Fordi den kreativitet, der rækker ud/ind i det virtuelle skatkammer, går ind i en tilstand hvor verden ikke længere gælder og hvor en anden verden ikke er blevet til i stedet. Det kalder på flere egenskaber, som ikke nødvendigvis er i overflod i vore tider (om nogen): for det første en *politisk åbenhed* over for at bevæge sig og sine ud i sådanne tilstande. Hvad nu hvis det viser sig, at den nye sandhed ligner den, som fjenden holder på i dag? Eller blot fjerner sikkerheden under det grundlag som definitionen af en anden og dermed os selv hviler på? For det andet en *metafysisk handlekraft*, der aktivt sætter det eksisterende i bero, lader alle forudgående positioner og privilegier (viden og magt inkluderet) træde til side og indsætter det suspensive uden betingelser. For det tredje en *sustensiv interventionisme*, der for at lade det virkelig bæredygtige blive til, vover dansen i den bærende kronotop hvor kun livskraftens genkomst gælder. Og endelig en *aktualiserende insisteren* på det skeende, der etablerer forbindelser mellem alt det, der viser sig og fjerner afstanden mellem det kollektivt eller individuelt intuitive og det, der bare er.

Tilsammen handler det om at have fornemmelse for isnen, hvor der aldrig er andet end vand. Fornemmelse for flyden, hvor der aldrig er andet end sand. Fornemmelse for vandets og sandets og stoffets transformationer, hvor der ellers kun var is. Det er en politisk, metafysisk, sustensiv og aktualiserende opgave. Det er en væren fra fremtiden der er det i nuet, en modsætningsløs opmærksomhed på spørgsmålet om hvad der er at give før den næste forvandling sætter sig ind og sætter væren ud.

- En version af fortællingen om de vandrende kan ses i “Bossen og bisserne”, (korrekt ref). Jeg har dog også ladet min lille beretning forme af samtaler med filosof Morten Paustian, som oprindeligt satte projektet i værk. Brugen her er dog kun en spekulation skabt ud af min

- En kronotop er i min brug af begrebet en situationel helhed, der omfatter både aktører, sted, tid, rum, stof, regler, rytmer og alt andet, der virker ind, intentionelt eller mere eller mindre tilfældigt. Se Koefoed: "Sustensive Intercultural Chronotopes", i: Paulsen, Kromann et al.: *Learning From the Other – Intercultural Metalogues*, NSU Press 2010, *kommende*.
- Koefoed: "Dannelsens mikrorevolutionære begivenhed", i Paulsen og Qvortrup (red.): Luhmann og

Unge pædagoger, 2008, s. Xx-xx.

- Maurice Blanchot: *L'entretien infini*. Paris
- Ref til hollandsk økonom med samtalerne + Cluetrain Manifesto. vi Blanchot, Maurice: *L'attente, l'oubli*. Paris 1962